

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Twaalf vragen over Sunjata

Jansen, J.A.M.M.

Citation

Jansen, J. A. M. M. (2017). Twaalf vragen over Sunjata. In *ASCL occasional publications : Sunjata - Roem duurt langer dan een leven* (pp. 12-34). Leiden: African Studies Centre Leiden. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/55780>

Version: Not Applicable (or Unknown)
License: [Leiden University Non-exclusive license](#)
Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/55780>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Sunjata
Roem duurt langer dan een leven

Sunjata

Roem duurt langer dan een leven

Het verhaal over koning Sunjata,
zoals verteld door de familie Diabate
uit Kela (Mali)

Sunjata - Roem duurt langer dan een leven

Het verhaal over koning Sunjata, zoals verteld door de familie Diabate uit Kela (Mali)

De auteurs hebben alle mogelijk inspanningen gedaan om degenen op te sporen die copyrights hebben op het materiaal in deze publicatie. In gevallen waarin deze inspanningen niet succesvol zijn geweest, verzoekt de uitgever te communiceren met de houders van copyrights, zodat gepaste verantwoording kan worden vermeld in toekomstige drukken, alsmede om andere zaken rondom toestemming te regelen.

ASCL Occasional Publication 29

Gepubliceerd door:

Afrika-Studiecentrum Leiden

Postbus 9555

2300 RB Leiden

asc@ascleiden.nl

www.ascleiden.nl

Foto omslag: Gezicht op de karakteristieke baobab van Kela, gefotografeerd vanaf het erf van de gitarist Sirakoro Chiyaka Diabate. Foto genomen door Boubakar Diabate, juli 2005 (regentijd).

Ontwerp omslag: Heike Slingerland

Ontwerp vormgeving: Sjoukje Rienks, Amsterdam

Vormgeving: Via Bertha, Utrecht

Gedrukt door Ipskamp Printing, Enschede

ISBN: 978-90-5448-164-5

© Jan Jansen namens de familie Diabaté uit Kela, 2017

Inhoudsopgave

Voorwoord	7
Opname, vertaling en eigendomsrechten	8
Twaalf vragen over Sunjata	11
<i>Jan Jansen</i>	
1	Waarom is Sunjata's tegenstander een smid? 11
2	Waarom is Sunjata's moeder zo lelijk? 16
3	Waarom kan Sunjata niet lopen? 17
4	Waarom gaat Sunjata in ballingschap na de dood van zijn vader? 18
5	Waarom zweert Sunjata op zijn moeders dood? 19
6	Zijn de verhalen over het leven in Mekka vreemd? 20
7	Hoe moeten de cursieve dichtregels worden gelezen? 21
8	Wat is Mande? 22
9	Waarom zijn de verhalen over Sunjata zo beroemd? 23
10	Heeft Sunjata historisch bestaan als stichter van het Mali-rijk? 26
11	Is het verhaal over Sunjata een epos? (Ja en nee!) 29
12	Is één bepaalde versie van het verhaal over Sunjata de juiste of de beste? 30
Lijst van belangrijkste personen in het verhaal	33
Het verhaal over koning Sunjata, zoals verteld door de familie Diabate uit Kela (Mali)	
<i>Vertaald door Esger Duintjer en Jan Jansen, geannoteerd door Jan Jansen</i>	
I	De voorouders van de vorsten van Mande in Mekka 41
	De slag om Kaibara waardoor de Profeet de krijgsgevangene Asse Bilali als dienaar krijgt 41
	De Profeet bekeert Asse Bilali 44
	Asse Bilali vergaart grote rijkdom door handel te drijven voor anderen 45
	Asse Bilali, de eerlijke koopman 49
	De troonopvolging van Mamadi Kanu, de eerste vorst van Mande 52

II De strijd tegen de buffel van Do, de herkomst van Sunjata's moeder	57
De oorzaak van de woede van de buffel van Do	57
De dood van de buffel van Do	62
De keuze voor de lelijke Sogolon	66
Sunjata's geboorte als tweede zoon	70
Sunjata overwint zijn verlamdheid	73
III Sunjata in ballingschap	77
Sogolon besluit met haar gezin in ballingschap te gaan	77
Sunjata in ballingschap bij Soma Jobi	79
Sunjata in ballingschap bij Kolo Mansa Deturume	81
Sunjata in ballingschap bij Tali Mansa Konkon	83
Sunjata in ballingschap bij de twaalf tovenaressen van Nankanuru	84
Sunjata in ballingschap bij Nema Faran Tunkara	89
IV Sunjata verslaat Sumaoro en vestigt zijn heerschappij	93
Sumaoro verdrijft Mansa Dankaran Tuman uit Mandé	93
Een delegatie uit Mandé op zoek naar Sunjata	96
Sunjata legt een zwaarwegende eed af	98
Mandé Bori beledigt zijn jongere zus Sogolon Kolonkan	100
De begrafenis van Sunjata's moeder	102
Sunjata steekt de rivier over	104
Sunjata strijdt met Sumaoro	107
Sunjata breidt zijn militaire macht uit	110
Tiramagan wreekt de belediging door Jolofin Mansa	113
V Het nageslacht van Sunjata	119
Het verraad van Nyagalen Damba Mugu Traore	119
Fakoli schakelt Nyagalen Damba Mugu Traore uit	122
Kon Mamadi verdrijft Jonni Sekura	125
Literatuurlijst	128

Twaalf vragen over Sunjata

Jan Jansen

Het verhaal over Sunjata is al eeuwenlang geliefd in grote delen van West-Afrika. Veel mensen in grote delen van Mali, Guinée, Senegal en Gambia groeien op met het verhaal; zij herkennen allerlei details over omgangsvormen tussen de personages in het verhaal en zij vinden de beslissingen van die personages inspirerend en vanzelfsprekend. Voor een buitenstaander is het verhaal op het eerste gezicht soms vreemd, door de figuren die er in voorkomen en door het verloop van het verhaal. Voor deze buitenstaanders is deze inleiding geschreven.

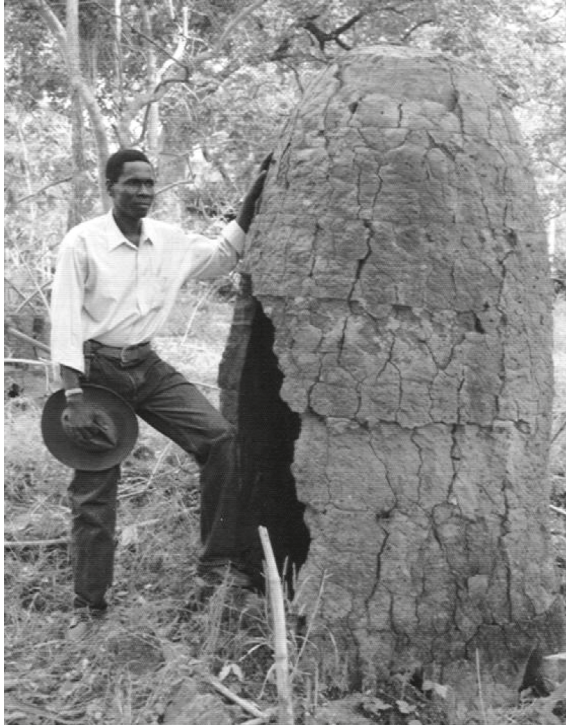
Deze inleiding bestaat uit een aantal vragen die logischerwijs opkomen bij het lezen van het verhaal. In de eerste acht vragen komt de inhoud van het verhaal aan bod. Het betreft onderwerpen die voorkomen in (bijna) alle versies van het verhaal die de afgelopen eeuw zijn vastgelegd. Daarna volgen vier vragen die ingaan op het grote culturele en wetenschappelijke belang van de verhalen over Sunjata. Zo geeft deze inleiding een breed spectrum aan redenen waarom dit verhaal nog steeds zo veel mensen aanspreekt, binnen en buiten Afrika.

1 Waarom is Sunjata's tegenstander een smid?

De verre voorouders van de volkeren die over Sunjata vertellen leefden van landbouw. Ongeveer zeventuizend jaar geleden zijn de eerste groepen jagers/verzamelaars in sub-Sahara Afrika overgegaan op landbouw. Deze overgang had in Afrika grote gevolgen voor samenlevingen en vormt de inspiratie van veel mythes.⁵ In het verhaal over Sunjata klinkt een verre echo van deze overgang.

De eerste landbouwers in Afrika bepaalden onder andere op basis van de aanwezigheid van termietenheuvels welk land geschikt was voor landbouw. Het ondergrondse tunnelsysteem van een termietenheuvel verbetert namelijk

5 Deze overgang heeft op vele plekken ter wereld plaatsgevonden en is ook buiten Afrika als een belangrijke culturele verschuiving ervaren. Ter vergelijking: het verhaal van de Zondeval uit het Oude Testament (Boek Genesis), de geschiedenis van Adam en Eva's verdrijving uit het paradijs, is antropologisch gezien een vergelijkbaar verhaal van een overgang van jagen/verzamelen naar landbouw. Terwijl Adam en Eva eerst in het paradijs leefden van het voedsel dat zij vonden, moesten zij na de Zondeval 'werken in het zweet huns aanschijns'.

Overblijfselen van een hoogoven nabij Narena, waarschijnlijk 19e-eeuws (foto Jan Jansen, 1997)

lucht- en watercirculatie in de aarde zodat gewassen beter groeien. Daarom staan termietenheuvels (of planten en dieren die in nauwe relatie leven met termieten en termietenheuvels) vaak centraal in Afrikaanse scheppingsmythes, de verhalen die de oorsprong van een samenleving uitleggen.⁶

Duizenden jaren nadat in Afrika met landbouw was begonnen, vanaf ongeveer de vijfde eeuw voor onze jaartelling, ontwikkelde men in sub-Sahara Afrika kennis over ijzerproductie.⁷ Dit had een grote invloed op de economie, omdat met ijzeren gereedschap de opbrengsten uit de landbouw aanzienlijk groeiden.

6 Voor een gedetailleerde bespreking van de kennis die landbouwers in Afrika ontleen aan termietenheuvels, zie Fairhead en Leach 2003.

7 Het is niet duidelijk of ijzer-technologie een import-product is in sub-Sahara Afrika of dat het in Afrika zelf is uitgevonden. Zie voor deze discussie Alpern 2005. Voor een juiste inschatting van het belang van smeden voor Afrikaanse samenlevingen doet het er niet toe of de technologie wel of niet in Afrika is uitgevonden. Wat er wél toe doet is dat ijzer-technologie een groot thema is in veel culturen. Zo was in de Griekse Oudheid de smid-god Hephaistos getrouwd met Aphrodite, de godin van de vruchtbaarheid; hij was het kind van Zeus en Hera. Zie ook noot 14. Het is mij niet bekend of de mythes over Hephaistos teruggaan op de introductie van ijzertechnologie bij landbouwvolken in Europa.

De productie van ijzer uit erts werd gezien als het scheppen van leven; dit was logisch voor landbouwers omdat ijzer uit de aarde kwam en de aarde hun leverancier van voedsel was. Deze visie op ijzerproductie uitte zich in de hoogovens. Deze werden verbeeld als vrouwenlichamen waaruit ijzer geboren werd en daarom is ijzerproductie omgeven met seksuele taboes.⁸ Ook wordt vaak bij de bouw van een hoogoven klei van een termietenheuvel in de hoogoven verwerkt. De termietenheuvel is voor landbouwers immers de bron van kennis over het leven.

Omdat ijzer smeden werd ervaren als een leven scheppende activiteit, kregen smeden een bijzondere positie in Afrikaanse samenlevingen. Smeden (M/V)⁹ vormen zodoende vaak een endogame groep binnen de samenleving; zij mogen slechts met elkaar trouwen. In de samenlevingen waarin verhalen over Sunjata worden verteld vormen de smeden een onderdeel van een endogame groep: zij mogen huwen met andere smeden en met andere ambachtslieden.¹⁰

Om de verhalen over Afrikaanse smeden te begrijpen, moet men bij 'smid' niet uitsluitend denken aan een man die werkt bij een aambeeld. In sub-Sahara Afrika word je als smid geboren en dus zijn zowel mannen als vrouwen 'smid' ongeacht hun feitelijke activiteiten. Mannelijke smeden maakten van oudsher hoogovens uit aarde en, daarna, ijzer uit aarde. Deze activiteit is zo goed als verdwenen door de import van industrieel ijzer van buiten Afrika. Vrouwelijke smeden maken voorwerpen van gebakken klei: zij zijn pottenbaksters. Zij verwerken, evenals hun mannelijke counterparts, grond van termietenheuvels in hun producten.¹¹

8 Menstruerende vrouwen mogen bijvoorbeeld niet in de buurt komen van een hoogoven waarin ijzer wordt geproduceerd, omdat menstruatie wordt gezien als het mislukken van zwangerschap. Ook mag een smid, bij sommige volken, geen gemeenschap hebben met een andere (!) vrouw in de periode dat hij ijzer produceert met behulp van een hoogoven; gedurende het proces van ijzerproductie is de smid namelijk getrouwd met de hoogoven. Zie Herbert 1993, O'Neill, Muhly Jr. en Schmidt 1988.

9 Veel Afrikaanse talen kennen gender-neutrale termen voor allerlei beroepen en maatschappelijke posities. Deze worden gender-specifiek door het achtervoegsel '-man' of '-vrouw'. Zo is in het Maninka, de taal van het hier gepubliceerde verhaal, *numu* 'smid' in het algemeen, *numukè* een mannelijke smid/ijzerexpert en *numumuso* een pottenbakster.

10 In totaal vormen deze zogeheten *nyamakalaw* (smeden, griots [barden], leerlooiers en [soms] wevers) minder dan 10% van de bevolking. De *nyamakalaw* zou men kunnen vergelijken met een kaste in Indiase samenlevingen. Voor detailstudies over deze ambachtslieden, zie Conrad en Frank 1995. Jansen 2000b geeft een hypothese waarom smeden, griots, wevers en leerlooiers kosmologisch gezien tot één groep behoren.

11 Zie ook Florusbosch 2002.

De smid-god Hephaistos betraapt Aphrodite in de armen van Ares. Zie noot 7 en noot 14 (schilderij van Hendrik de Clerck, c. 1570-1630, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Mars_and_Venus_surprised_by_Vulcan,_Cupid_and_Apollo_-_Hendrik_de_Clerck.jpg)

De betrokkenheid van smeden bij het scheppen van leven blijkt in samenlevingen in sub-Sahara Afrika uit de rol van smeden bij besnijdenis. Besnijdenis wordt gezien als het rein maken van het lichaam, zoals een smid het vuile ijzer van het harde ijzer scheidt, nadat hij het afgekoelde ijzer uit de hoogoven heeft gehaald.¹² Smeden in sub-Sahara Afrika zijn dus geen ijzerbewerkers, maar aarde-experts die leven kunnen scheppen en bewaken. Smeden hebben reeds vele millennia deze cruciale positie in Afrikaanse samenlevingen. Daarom worden zij ook geraadpleegd als experts in kwesties rondom vruchtbaarheid, seksualiteit en impotentie.

De tegenstander van Sunjata is een koning-smid en dat is dus een zeer krachtig personage. De kern van het verhaal over Sunjata is een verslag van een krijgsheer die deze koning-smid verslaat. Deze geschiedenis verwijst naar een politiek proces dat in de eeuwen rond het jaar 1000 heeft plaatsgevonden. In sub-Sahara Afrika ontstonden toen politieke organisaties – door sommige onderzoekers (vroeg) staten genoemd – die hun macht ontleenden aan oorlogvoering met paarden. Het gebruik van paarden was in die tijd een militaire innovatie met grote gevolgen. In vlak landschap, zoals de West-Afrikaanse savanne, bleken paarden militair superieur, al was hun onderhoud kostbaar en tijdrovend.¹³ Dit maakte het heersen door middel van cavalerie een prestigieuze aangelegenheid die tot de verbeelding sprak. Sunjata staat voor een stichter van een rijk dat zijn militaire macht ontleent aan de inzet van paarden.

De smeden verloren aan prestige door de opkomst van deze nieuwe politieke elite van krijgers met paarden: politiek aanzien door oorlogvoering verdrong zodoende politiek aanzien door kennis over vruchtbaarheid en landbouw.¹⁴ Terwijl het verhaal letterlijk gaat over de wonderbaarlijke jeugd van de held Sunjata en zijn strijd tegen de smid-koning Sumaoro, vertelt het in feite de geschiedenis van een politieke overgang in een landbouwerssamenleving.

12 Zie O'Neill, Muhly Jr. en Schmidt 1988.

13 Het invloedrijkste werk over paarden in West-Afrika is Law (1980), waarbij Harris (1982) terecht opmerkt dat Law over het hoofd ziet hoeveel onderhoud paarden vragen. Paarden zijn echter weerloos in grote delen van West-Afrika waarin de tsetseevliegen slaapziekte verspreidt en, zoals Thornton (1999) aangeeft, op niet-vlak en dichtbegroeid terrein. Zie ook Jansen 2015 en hieronder, noot 211.

14 Qua boodschap zie ik in het verhaal van Sunjata's overwinning op een smid een parallel met de lotgevallen van Hephaistos die uiteindelijk zijn vrouw Aphrodite (een deel van het jaar) moet afstaan aan Ares, de god van de oorlog.

2 Waarom is Sunjata's moeder zo lelijk?

De lelijkheid van Sunjata's moeder is een gegeven feit; ze loopt mank, ze heeft een bochel en haar huid is bedekt met puisten. Deze lichamelijke misvorming gaat samen met haar toverkracht om zich te veranderen in een stekelvarken, een vaardigheid die zij gebruikt om opdringerige mannen uit haar buurt te houden. Op basis hiervan lijkt Sogolon Kèjugu, Sogolon de Lelijke, bepaald niet een ideale vrouw voor een koning noch een moeder om trots op te zijn.

Toch is het juist logisch dat een vrouw met zulke kenmerken de moeder wordt van de grote held Sunjata. De beschrijving van Sogolon gaat terug op een personage dat bekend is uit West-Afrikaanse stichtingsverhalen: de verwilderde prinses die verborgen in de wildernis leeft. Deze prinses wordt gevangen genomen, tot beschaving (terug)gebracht, en zij baart vervolgens een heldhaftige stichter van een nieuw rijk.¹⁵

Het leven van zo'n verwilderde prinses in de wildernis lijkt op het leven van een aardvarken. Dit is evolutionair een bijzonder dier¹⁶ dat leeft van termieten waarvan het er per dag zo'n driehonderdduizend verorbert. Het aardvarken is een zeer schuw dier dat overdag in zijn hol leeft, in geval van nood zich extreem snel kan ingraven, en dat termieten op grote afstand kan horen. 's Nachts trekt het aardvarken er op uit om met zijn sterke klauwen termietenheuvels open te breken en met zijn 30 cm lange tong termieten te eten. Als een aardvarken gevangen wordt genomen, is dit schuwe dier echter zeer makkelijk te domesticeren; het past zelfs zijn eetgedrag aan.¹⁷

Zijn eetgedrag en makkelijke domesticatie zijn eigenschappen die het aardvarken maken tot een logische metafoor voor een moeder van een stichter van een dynastie die heerst over landbouwers. De landbouwers-samenlevingen in Afrika dichtten immers van oudsher een grote scheppende kracht toe aan termieten en termietenheuvels. Doordat de moeder van een stichter van

15 Giesing and Vydrine 2007, 176-179. Zie ook Jansen 2016a.

16 Biologisch vormt het aardvarken de aparte familie van de *Tubulidentata* ('buisstandigen'). De diersoort is ongeveer honderd miljoen jaar geleden ontstaan, toen het Afrikaanse continent niet verbonden was aan andere continenten. Alle andere dieren die in die periode zijn ontstaan, zijn inmiddels uitgestorven. Het aardvarken is de afgelopen vijftig miljoen jaar evolutionair niet veranderd, hetgeen aangeeft hoe optimaal het is aangepast aan zijn leefomgeving. Zie ook www.burgerszoo.nl/aardvarken

17 De reden dat men in Afrika nooit is overgegaan op het hoeden van aardvarkens is dat zij langzaam reproduceren: één jong per worp. Vergelijk dit met het varken, een dier dat per exemplaar evenveel vlees opbrengt; een zeug werpt vaak meer dan tien biggen per worp.

Aardvarken met jong (<https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Aardvarks.jpg>)

de nieuwe orde leeft als een aardvarken, een termietenheuvels-vernietiger bij uitstek, krijgt de stichter van moeders kant de kracht mee om de oude orde te vernietigen. De kracht van het aardvarken ondermijnt zo de macht van de smid! Daarnaast is het politiek gezien verstandig om een stichter geboren te laten worden uit een vrouw die ergens gevonden is of, zoals in de geschiedenis over Sunjata, als een prijs weggegeven wordt. Een dergelijke vrouw brengt geen schoonfamilie met zich mee en dus ondervindt haar zoon geen belemmering van verplichtingen en loyaliteit aan de familie van moeders kant. Doordat hij een 'wilde' moeder heeft, zonder banden met de maatschappij, kan de stichter zich helemaal richten op zijn rijk, zijn erfgoed van vaders kant.¹⁸

Nu lijkt Sunjata's moeder niet op een aardvarken, maar op een stekelvarken. Verhaaltechnisch zijn deze twee dieren echter vergelijkbaar, omdat beide solitaire jagers zijn en stekelvarkens leven in verlaten holen van aardvarkens.

3 Waarom kan Sunjata niet lopen?

Sunjata is verlamd en verplaatst zich door over de grond te schuiven. Hij besluit echter te gaan lopen nadat zijn moeder uitgelachen wordt omdat zij een zoon heeft die niet eens in staat is baobabbladeren voor haar dagelijkse

¹⁸ Jansen 2016a.

saus te gaan plukken.¹⁹ Wanneer Sunjata gaat lopen, blijkt hij meteen ontzettend sterk: eerst bezwijkt een ijzeren paal onder zijn kracht en kort daarna rukt hij een baobabboom uit de grond en plant deze bij de keuken van zijn moeder.

Het moment dat Sunjata gaat lopen is verhaaltechnisch een hoogtepunt, maar ook is het een handeling van grote politieke betekenis. Het markeert namelijk het moment waarop Sunjata besluit voor zijn rechten op te komen en zich bereid toont om oorlog te gaan voeren. Wie kan lopen, kan met een leger op pad gaan. De bereidheid om voor zijn rechten op te komen en zijn vaardigheid om te lopen heeft Sunjata uiteindelijk nodig om, later, zijn tegenstander de smid-koning Sumaoro te verslaan en zo het land te bevrijden.²⁰

4 Waarom gaat Sunjata in ballingschap na de dood van zijn vader?

Sunjata's keuze om in ballingschap te gaan verwijst naar een zeer groot en belangrijk maatschappelijk probleem in veel Afrikaanse samenlevingen: de rivaliteit tussen halfbroers.²¹ Sunjata en zijn moeder hebben een mindere positie aan het hof; moeder is tweede vrouw en Sunjata wordt in het verhaal officieel niet tot eerstgeboren zoon verklaard (zie 'Sunjata's geboorte als tweede zoon'). Moeder en zoon laten zich hun positie welgevalen totdat Sunjata's vader sterft. Nog diezelfde nacht vertrekt Sunjata's moeder met haar twee zonen en haar ene dochter. Dit lijkt op een oververhaast vertrek zonder een concrete aanleiding, maar die aanleiding is er wel degelijk.

De meeste samenlevingen van Afrikaanse landbouwvolken zijn polygaam [polygyn]: een man mag meer dan één vrouw huwen. Dit is een logisch systeem voor landbouwers, want het garandeert de continuïteit van de bewoning van een woonerf alsmede van de exploitatie van de daar omheen liggende akkers. Politiek en sociaal leidt dit systeem echter vaak tot grote spanningen, niet alleen bij grote kwesties zoals erfopvolging maar ook bij allerlei zaken in het leven van alledag, zoals werkverdeling en verdeling van de oogst.

19 Een baobab of apenbroodboom is een boom met een karakteristieke vorm die smakelijke vruchten en voedzame bladeren voortbrengt.

20 In veel vertellingen over Sunjata laat men dit verhaal daarom volgen door het lied *I bara kala ta*. Zie noot 194.

21 Zie de indertijd baanbrekende studie van Bird en Kendall 1980.

In de taal waarin het verhaal over Sunjata wordt verteld is het woord voor halfbroer/halfzuster identiek aan het woord voor rivaal, namelijk *faden*, hetgeen letterlijk 'kind van [dezelfde] vader' betekent. Het woord voor volle broer/volle zus is *baden*, hetgeen letterlijk 'kind van [dezelfde] moeder' betekent, maar in de praktijk staat het voor elke harmonieuze relatie. De verwantschapstermen zijn dus overeenkomstig de aard van de relatie: er is per definitie rivaliteit tussen halfbroers en -zusters en evenzo is er automatisch harmonie tussen volle broers en zusters.

Zolang Sunjata's vader nog leeft is de rivaliteit tussen de halfbroers nog beperkt, maar de pesterijen van de eerste vrouw van de koning tegenover de tweede vrouw kondigen al aan wat er nog komen gaat. Met de dood van de vader wordt de situatie onhoudbaar, omdat de oudste zoon (en zijn moeder) nu vrij spel krijgt als erfgenaam van de koninklijke macht. Dus besluit de tweede echtgenote dat vrijwillige ballingschap van haar gezin de betere optie is.

5 Waarom zweert Sunjata op zijn moeders dood?

Als Sunjata tijdens zijn ballingschap wordt gevraagd om terug te keren om zijn vaderland te bevrijden, vraagt hij om een teken. Hij zegt dat hij pas zal terugkeren, indien zijn moeder nog diezelfde nacht sterft. Dit lijkt een wrede eed, maar het is juist het tegenovergestelde. Deze eed ligt namelijk in het verlengde van Sunjata's beslissing om te gaan lopen waarmee hij zijn bereidheid toont om oorlog te voeren. De logica van de eed ligt in de opvatting dat een kind altijd voor zijn moeder moet zorgen: 'alles wat je hebt is je moeder' luidt een bekend spreekwoord. Een zoon die op pad gaat om oorlog te voeren, moet noodzakelijkerwijs de zorg voor zijn moeder opgeven. Dat wil Sunjata nooit doen en door te zweren op het leven van zijn moeder legt hij verantwoording af van zijn plichten als zoon ten opzichte van zijn moeder. Zijn moeder sterft diezelfde nacht en zo verkrijgt Sunjata vrij baan om zijn vaderland te bevrijden.

Elke moeder geniet weliswaar veel respect van haar kinderen, maar zo'n respect geldt niet voor vrouwen in het algemeen. Als echtgenoten worden de vrouwen met veel wantrouwen beschreven; zij zijn dan gevaarlijke vreemdelingen. Dit is een logisch gevolg van het verwantschapssysteem en de manier van leven van landbouwers in grote delen van West-Afrika. Mannen zijn hierbij eigenaars en erfgenamen van het land en zij trouwen met vrouwen van elders. Deze vrouwen komen dus door de wildernis naar hun toekomstige echtgenoten toe en zijn vreemdelingen in het dorp van die

toekomstige echtgenoten. De wildernis geldt als het domein van gevaarlijke krachten en vrouwen gelden als experts in het beheren en beheersen van die krachten. Een echtgenote is dus in eerste instantie een vreemdeling, een aanverwant met gevaarlijke krachten. Dat verandert pas nadat zij kinderen heeft gekregen. Voor die kinderen is zij een verwant en hoort zij in de familie – en is zij dus helemaal niet gevaarlijk. Dit verklaart waarom in het verhaal moeders met zo veel respect worden omgeven, terwijl (toekomstige) echtgenotes bedreigende en onbetrouwbare personages zijn. Een goed voorbeeld van zo'n bedreigende vrouw is natuurlijk Sunjata's moeder Sogolon de Lelijke die zich, als ongehuwde prinses, gedraagt als een onbenaderbare vrouw met toverkracht. Die dimensie verdwijnt als vanzelfsprekend uit het verhaal wanneer zij als moeder wordt beschreven.

6 Zijn de verhalen over het leven in Mekka vreemd?

Terwijl de lotgevallen over Sunjata complex en meeslepend zijn, begint het verhaal met enkele sprookjesachtige vertellingen waarin de Profeet Mohammed en zijn schoonzoon Ali²² een belangrijke rol spelen. De Profeet krijgt door de inspanningen van zijn schoonzoon een dienaar die de verre voorouder van Sunjata zal blijken te zijn.

Verhalen over gebeurtenissen in Mekka zijn zeer gangbaar in vertellingen over Sunjata. Veel van deze verhalen gaan terug op de *hadith*, de overleveringen over Mohammed die in de eerste generaties na zijn dood zijn opgetekend. De relatie met Mekka drukt vooral inspiratie uit, vergelijkbaar met het koningschap van David voor de Europese middeleeuwse koningen of, tegenwoordig, het rijk van Karel de Grote voor de Europese Unie (met als bestuurlijke hoofdstad Straatsburg).

De politieke elite in de West-Afrikaanse savanne is al eeuwenlang grotendeels moslim en dus is het logisch dat dit soort verhalen over Mekka al lang bestaan.²³ De verhalen over gebeurtenissen in Mekka bekrachtigen de band tussen de Islam en Sunjata's koningsschap. Het is historisch vanzelfsprekend dat in deze verhalen de handel een belangrijke rol speelt; in West-Afrika zijn

22 Ali ibn Tabu Alib (598-661) is in de sji'ietische traditie de eerste kalief, terwijl de soennieten hem als de vierde kalief beschouwen. Een kalief is een leider van gelovigen die theologische kwesties overliet aan schriftgeleerden. Over deze schoonzoon van de Profeet zijn vele verhalen opgetekend, reeds vanaf de eerste eeuwen na de dood van de Profeet.

23 Zie bijvoorbeeld Conrad 1985.

handelaars van oudsher moslim en de Islam heeft zich in dit deel van de wereld verspreid via handelsnetwerken.

De Islam speelt over het algemeen een kleine rol in de verhalen over Sunjata's politieke carrière. De hier gepubliceerde versie toont wel een relatief sterke islamitische dimensie in het verhaal waarin Sunjata's tegenstander Sumaoro uitgedaagd wordt om oorlog te gaan voeren. Dit gebeurt door de provocaties van een vogel die is bewerkt door Korangeleerden. Dit verhaal is alleen bekend uit Kela; in veel andere versies wordt Sumaoro verleid door Sunjata's zus.²⁴

7 Hoe moeten de cursieve dichtregels worden gelezen?

De verteller onderbreekt zijn verhaal regelmatig met een lange rij strofes vol met vreemde, soms zelfs onvertaalbare uitdrukkingen. Deze passages zijn cursief weergegeven in de tekst. Het zijn lofprijzingen voor een held en diens afstammelingen. In tegenstelling tot bijvoorbeeld West-Europa, waar het aantal achternamen groot is, gaan de verhalen over Sunjata uit van een samenleving met slechts enkele tientallen achternamen. Elk van deze achternamen, ook wel patroniem (*jamu*) genoemd, gaat terug op Sunjata zelf of op een mannelijke held die Sunjata geholpen heeft bij de stichting van de samenleving zoals men die nu kent.

Iedereen in de samenleving, en dus iedereen die over Sunjata hoort vertellen, voelt zich daarom persoonlijk aangesproken door het verhaal. Zijn/haar voorouder is immers een van de helden van het verhaal. Een patroniem is de bron van grote persoonlijke trots en dit duurt een leven lang; bij een huwelijk is het daarom ondenkbaar de achternaam van de echtgenoot aan te nemen.²⁵

Van jongsaf aan leert men zich te gedragen volgens de sociale codes en de omgangsvormen die bij het patroniem horen. Deze gedragsvoorschriften zijn gedeeltelijk afhankelijk van relaties: iedere patroniem kent namelijk patroniem-gebonden omgangsvormen ten aanzien van de andere patroniemen.

24 Belcher 1999, hoofdstuk 5, voor een overzicht. Voor een analyse, zie Jansen 2000a, alsmede hieronder noot 206.

25 Delafosse 1912 gaat in op de beperkte mogelijkheden om van patroniem te veranderen, bijvoorbeeld bij een verhuizing naar een andere regio of na de feitelijke afschaffing van slavernij in West-Afrika. Franse bestuursambtenaren waren op zoek naar vaste regels bij de verandering van patroniem, omdat zij om bestuurlijke redenen de onderdanen in de koloniën van een vaste identiteit wilden voorzien. In de praktijk waren die regels vooral lokaal van aard. Zie bijvoorbeeld Mann 2002.

De omgangsregels bij de verschillende patroniemen schrijven voor hoe de dragers ervan in het openbare leven met dragers van andere patroniemen moeten omgaan. Een bijzondere rol is hierbij weggelegd voor de zogeheten *senankunya*-relaties ('schertsrelaties', 'joking relationships'). Hierbij moeten dragers van twee verschillende patroniemen elkaar systematisch plagen en beledigen, maar dan wel via voorgeschreven patronen. Zo'n schertsrelatie bevestigt juist de vanzelfsprekende steun die men elkaar geeft op basis van wat de voorouders hebben afgesproken of meegemaakt. Een voorbeeld van een schertsrelatie die heel uitvoerig ter sprake komt in de geschiedenis over Sunjata, is de *senankunya* tussen de Traore en de Kone. Deze gaat terug op de belediging door de Kone aan het adres van de Traore ('Jullie ogen deugen niet'), toen de Traore de lelijkste dochter van de Kone-vorst kozen. (De Kone wisten natuurlijk niet dat de Traore haar bewust kozen, zie het verhaal 'De keuze voor de lelijke Sogolon').

De regels tussen dragers van verschillende patroniemen zijn geen ouderwetse omgangsvormen die op het punt staan te verdwijnen. Zij spelen nog steeds in grote delen van West-Afrika een belangrijke rol in de dagelijkse omgang, zelfs in grote steden, in professionele organisaties en bij overheidsinstanties.²⁶

Als er dus versregels worden geciteerd voor een held uit het Sunjata-verhaal, dan zullen diens afstammelingen zich aangesproken voelen. Zij zullen op basis van hun patroniemen vervuld zijn van trots, en de woorden als een persoonlijk loflied ervaren. Dit maakt mensen emotioneel zo betrokken bij de figuur Sunjata; luisteren naar verhalen over Sunjata is, eigenlijk, luisteren naar je eigen persoonlijke geschiedenis.²⁷

8 Wat is Mande?

Het verhaal speelt zich af in en rond 'Mande'. Dit is een breed begrip dat verwijst naar de samenleving die Sunjata heeft georganiseerd. Er is weliswaar een streek rond Kangaba die Mande/Manding heet, maar het 'Mande' uit de verhalen over Sunjata is veel groter. Niemand weet waar de grenzen liggen. De term is even vaag en tegelijkertijd duidelijk en positief als bijvoorbeeld

26 Prachtige voorbeelden staan in Smith 2010. Zie ook Jansen en Zobel 2002.

27 Ziehier het mechanisme waarmee West-Afrikaanse griots [barden] soms grote spontane giften vanuit het publiek krijgen. Hierbij speelt ook nog dat bepaalde melodieën speciaal voor bepaalde patroniemen worden gespeeld. De combinatie van muziek en woorden maakt mensen in het publiek ontvankelijk voor het geven van grote geschenken aan de griots. (En dit is tegelijkertijd natuurlijk de reden dat veel mensen in West-Afrika griots van geldklopperij beschuldigen. Zie voor deze discussie, bijvoorbeeld Diawara 1996, Schulz 2001, Roth 2008).

de term 'de Westerse wereld'. Stephen Belcher beschrijft Mande treffend als de verbeelding van ruimte, min of meer een verwijzing naar een tijdperk en vooral een idee. De ruimte is het gebied rond de bovenloop van de Niger en zijn zijrivieren, het tijdperk de hoogtijdagen van Sunjata en het idee een voorstelling van de ideale samenleving waarin iedereen een eigen, respectabele positie heeft.²⁸

9 Waarom zijn de verhalen over Sunjata zo beroemd?

De Europese grootmachten beperkten eeuwenlang hun contacten met West- en Oost-Afrika tot de kust; van bezetting van de binnenlanden zagen zij af om allerlei redenen. Na 1880 besloten de Europese grootmachten echter de binnenlanden van Afrika te koloniseren. Frankrijk kreeg hierbij van de andere Europese grootmachten vrij spel om West-Afrika in te nemen.

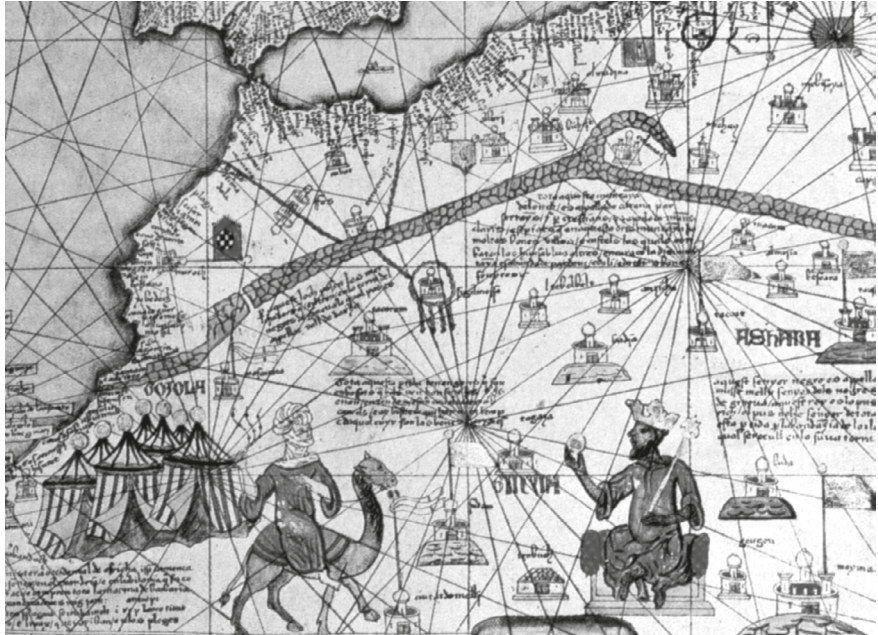
Bij het invoeren van een bestuursapparaat in grote delen van het huidige Mali, Guinée, Senegal, Burkina Faso, Gambia en Ivoorkust stuitte de koloniale bezetters op een politieke elite die claimde af te stammen van een legendarische stichter genaamd Sunjata. In eerste instantie besteedden de koloniale bestuurders niet veel aandacht aan de vaak wonderlijke verhalen over Sunjata; dit soort verhalen beschouwden zij als legendes. Hoogstens achtten zij het mogelijk dat deze Sunjata enkele eeuwen eerder had geleefd.²⁹ Bovendien waren de Franse bestuurders niet onder de indruk van de politieke erfenis van deze Sunjata; de politieke organisatie ter plaatse vonden zij chaotisch en versnipperd door interne strijd.³⁰

In de waardering voor Sunjata kwam echter verandering toen werd ontdekt dat de Arabische wereldreiziger Ibn Battuta in het midden van de veertiende eeuw al een koning had bezocht die claimde van Sunjata af te stammen. Nog groter werd de fascinatie toen men ontdekte dat Ibn Khaldun, een van de grootste geleerden die de middeleeuwse wereld heeft gekend, rond 1400 een uitvoerige studie had gemaakt van de koningen die van Sunjata afstamden. Deze koningen spraken tot de verbeelding van de Arabische intelligentsia

28 Belcher 1999.

29 Person 1981, 613.

30 De Fransen zagen niet dat het hier een complexe militaire organisatie betrof, aldus Jansen 2015.

Afbeelding van de koning van Mali, met een bol goud in zijn hand (landkaart, Catalonië, 14e eeuw, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Mansa_Musa.jpg)

vanwege hun onmetelijke rijkdom door hun grote goudvoorraden.³¹ Ibn Battuta en Ibn Khaldun noemden het rijk van deze koningen 'Melli', 'Mali' of 'Malli'.

De Franse bestuursambtenaren vonden de politieke organisatie ter plaatse weliswaar chaotisch, maar zij zagen wel hoe trots de politieke elite was op zijn verleden. In hun geschiedschrijving over Afrika gaven de Fransen een bijzondere plek aan de verhalen over het Mali-rijk: het kreeg in de geschiedenisboeken de status van een lang vervlogen beschaving.³² De eerste generatie West-Afrikaanse onderwijzers werd daarom gestimuleerd om in hun geschiedenisonderwijs veel aandacht aan Sunjata te besteden.³³ Er was een algemene overtuiging gebaseerd op een bij nader inzien aanvechtbare lezing

31 De directe aanleiding was het bezoek van de schatrijke koning Mansa Musa aan Caïro in 1324, tijdens zijn bedevaart naar Mekka. Voordat Amerika werd ontdekt en bezet door de Europeanen kwam veel van het goud in de Europese economie uit West-Afrika, via Noord-Afrika en het Arabisch schiereiland.

32 Delafosse 1912 is de invloedrijke studie die dit idee uitdraagt.

33 Bulman 2004.

van de teksten van Ibn Khaldun en Ibn Battuta, dat Sunjata een koning was uit de eerste helft van de dertiende eeuw.

De ontdekking van het Mali-rijk had ook een belangrijk gevolg voor de vertellers van de verhalen over Sunjata. Deze barden heten *jeli* of *jali*, maar zij zijn vooral bekend geworden onder de Franse term ‘griot’.³⁴ De griots behoren tot de ambachtslieden.³⁵ Zij stonden in eerste instantie in laag aanzien bij het Franse bestuur, dat hen beschouwde als praatjesmakers. De ontdekking dat hun verhalen gedeeltelijk eeuwenoud waren leidde tot een fascinatie voor griots die tot aan vandaag de dag veel pennen in beweging zet³⁶ en een geliefd onderwerp is van discussie in de media.³⁷

Zo werd kennis over het legendarische Mali bij de eerste generaties hoog opgeleide Afrikaanse onderdanen in de Franse koloniën in West-Afrika met de paplepel ingegoten. Toen die koloniën na de Tweede Wereldoorlog hun onafhankelijkheid van Frankrijk verwierven, was kennis over het Mali-rijk inmiddels gemeengoed onder de West-Afrikaanse politieke elites.

Terugkijkend op de twintigste eeuw is het dan bijna logisch dat in het proces van dekolonisatie van West-Afrika één van de voormalige koloniën de keuze maakte om voortaan als de republiek ‘Mali’ door het leven te gaan. Het verhaal over Sunjata werd hierdoor, als vanzelfsprekend, het hoogtepunt van de middeleeuwse geschiedenis van enkele nieuwe staten die rond 1960 ontstonden, zoals Mali, Guinée en Gambia. Die staten zagen het Mali-rijk als hun voorganger en inspiratiebron. Zo kreeg de geschiedenis van Sunjata de status van een beroemd historisch verhaal over de dertiende eeuw in de geschiedenis van natiestaten; een erg groot verschil met mijn eigen analyse van een verhaal over de politieke overgang in een landbouwsamenleving.³⁸

34 Voor de mogelijke etymologieën van het woord ‘griot’, zie Bird 1971. Een overzichtswerk over griots is Hale 1998.

35 Voor de ambachtslieden, zie noot 10.

36 Voor beschrijvingen van de griot als alleswetende, encyclopedische, informant, zie bijvoorbeeld Cissé en Kamissoko 1975, Cissé en Kamissoko 1991, Cissé en Kamissoko 2000. Voor een kritische bespreking hiervan, zie Moraes Farias 1993, Moraes Farias 2005, Wright 1981, Simonis 2015, Jansen 2018a. Over de recente waardering van jagers als de ware kenners van het verleden, zie Hellweg 2011, Jansen 2008.

37 Zie noot 27.

38 Ter illustratie: de Malinese geleerde Mamby Sidibé publiceerde in 1959-1960 en in 1963 een feuilleton over het Mali-rijk in de staatskrant *l'Essor*. Dit weekblad publiceerde van juli tot oktober 1959 ook een stripverhaal over Sunjata.

10 Heeft Sunjata historisch bestaan als stichter van het Mali-rijk?

Vraag 1 beschreef de strijd tussen Sunjata en de smid Sumaoro als de geschiedenis van een politiek overgangsproces. Dit idee is de vrucht van mijn eigen onderzoek waarin ik de mondelinge overleveringen over Sunjata wil begrijpen vanuit *Afrikaanse* vertelvormen en maatschappelijke ideeën.

De algemene opinie volgt echter nog steeds het idee dat Sunjata een koning was die een rijk heeft gesticht. Dit beeld is gebaseerd op Europese ideeën over de ontwikkeling van rijken en staten, alsmede op het idee dat de politieke stichtingsgeschiedenis van een staat de belangrijkste geschiedenis voor een volk is. Ondanks zijn Europese oorsprong leeft dit beeld van Sunjata zowel bij de mensen die het verhaal vertellen als bij de meeste onderzoekers.

Een vergelijking tussen de Franstalige en de Engelstalige Wikipedia-website over het Mali-rijk toont dat er variatie bestaat binnen dit beeld van Sunjata. Aan de ene kant staan de auteurs van de Franstalige website. Hun opvattingen zijn kenmerkend voor de wijze waarop men in West-Afrika op school over Sunjata leert. Deze auteurs hebben een groot geloof in de kracht van Afrikaanse vertellers om feiten uit het verleden generatie na generatie correct over te dragen. Zij zijn ervan overtuigd dat de verhalen over Sunjata verwijzen naar de eerste decennia van de dertiende eeuw. Zij beschouwen de orale tradities als in principe feitelijk historisch correct en de Arabische bronnen zien zij als ooggetuigenverslagen.³⁹

Komo-masker (https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Brooklyn_Museum_69.39.3_Komo_Society_Mask.jpg)

³⁹ Voor een kritische analyse van de Arabische bronnen over het Mali-rijk, zie Austen en Jansen 1996.

De auteurs op de Engelstalige Wikipedia-site twijfelen ook niet aan het bestaan van het Mali-rijk in de veertiende eeuw zoals dat beschreven is door Ibn Battuta en Ibn Khaldun. Deze auteurs zijn echter terughoudender ten aanzien van de orale tradities over de persoon Sunjata en de datering van zijn leven in precies de eerste decennia van de dertiende eeuw. Maar ook zij twijfelen er niet aan dat Sunjata ooit heeft bestaan als een vorst van het Mali-rijk.

Er zijn echter verschillende redenen om te denken dat Sunjata geen historische persoon is, maar een personificatie van een idee. Er is namelijk méér aan de hand dan de opvallende rol van de smid als tegenstander (behandeld bij vraag 1). Zo verwijzen de lofprijzingen voor de helden en de namen van de helden naar maskers. Het uiterlijk van Sunjata's moeder Sogolon de Lelijke vertoont overeenkomsten met het masker van de Komo,⁴⁰ een geheim genootschap waarin kennis over seksualiteit centraal staat.⁴¹ Sun-Jata staat voor 'Jata-zoon-van-Sogolon'; 'Jata' betekent 'leeuw', het dier dat centraal staat in eeuwenoude Afrikaanse dierencultussen.⁴² Daarbij komt ook nog dat Sunjata's verhaal systematisch (maar altijd impliciet) ingaat op zaken als wie het leger mag aanvoeren⁴³ en welke goede en slechte politieke keuzes een vorst kan maken bij de keuze van een huwelijkspartner.⁴⁴ De auteurs van, bijvoorbeeld, de Wikipedia-websites zijn niet op de hoogte van het bestaan van deze sociale en politieke lagen in de verhalen en genealogieën over Sunjata.

Daarnaast laten de verhalen over Sunjata zich lezen als een concrete reis door het landschap, omdat zij bijzondere geografische kenmerken beschrijven. Sumaoro Kante transformeerde zichzelf bijvoorbeeld tot een rotsformatie om te verhinderen dat Sunjata hem kon verjagen. Deze rotsformatie bevindt zich bij Koulikoro, ten oosten van Bamako, en zij is een oude cultusplaats.⁴⁵ De wonderlijke rotsboog bij Siby herinnert aan de held Kamajan ('Kama de Lange') die met één sabelhouw dit gat geslagen zou hebben. De genealogie van Sunjata's nageslacht is in feite een voorstelling van de politieke machtsverhoudingen tussen de vorsten langs de Niger en in de Mande-heuvels in de

40 Zie Brett-Smith 1997. Veel Komo-maskers hebben stekels van een stekelvarken.

41 Brett-Smith 1996, McNaughton 1988.

42 Zie voor een uitgebreide bespreking van de relaties tussen helden en maskers Jansen 2000a, Jansen 2018b, in voorbereiding.

43 Jansen 1996.

44 Jansen 2016a.

45 Zie de inleiding in Bulman en Vydrine 2017.

De poort van Kamajan nabij Siby, Mali (foto Reni Muller, 2009)

periode van vóór de Franse bezetting.⁴⁶ Zo is het landschap een theater voor het geheugen van de verteller die zich het verhaal kan herinneren door in gedachten door het landschap te reizen.

Dit alles doet mij geloven dat de verhalen over Sunjata reeds eeuwenoud waren toen de Arabische auteurs deze in de veertiende eeuw optekenden. Sunjata is voor mij dus geen historische persoon, maar een personificatie van principes die de politieke en sociale organisatie van de samenleving uitleggen. Het verhaal over Sunjata vertelt verschillende zaken *gelijktijdig*. Het integreert een overgang die millennia geleden plaatsvond met maatschappelijke discussies van latere tijden (onder andere aanvoering van het leger, erfopvolging en huwelijk, en, recentelijk, burgerschap) en het ontleent zijn betrouwbaarheid door een relatie met de Islam en zijn authenticiteit doordat mensen het als een persoonlijk verhaal beleven op basis van hun patroniemen.

Voor veel grote mondeling overgeleverde verhaalcycli is in de afgelopen eeuwen vastgesteld dat zij gegevens en beelden uit verschillende tijdlagen integreren. Men denke bijvoorbeeld aan het werk van Homeros of de Europese middeleeuwse heldendichten. De verhalen over Sunjata zijn altijd buiten

46 Zie Jansen 1996.

schot gebleven voor zo'n benadering. De redenen hiervoor waren misschien hun belang voor de geschiedenis van de jonge West-Afrikaanse staten en het feit dat mensen zich er persoonlijk verbonden mee voelen op basis van hun patroniem. Ik zie echter overtuigende aanwijzingen dat de overleveringen over Sunjata ook informatie uit verschillende tijdlagen bevatten en samenvoegen.

11 Is het verhaal over Sunjata een epos? (Ja en nee!)

Een epos is een heldendicht, het is een literair genre. Een Europees publiek leert epiek via, bijvoorbeeld, Homeros' werk (de Ilias en de Odyssee) uit het Oude Griekenland, Gilgamesh uit Mesopotamië, de Mahabharata en de Ramayana uit India, Karel ende Elegast, het Nibelungenlied en de Beowulf uit Europa. Literatuurwetenschappers discussieerden in het midden van de twintigste eeuw over de vraag of epiek een typisch Indo-Europees genre was. Men dacht aanvankelijk dat in sub-Sahara Afrika geen epiek voorkwam.⁴⁷ Tegen 1970 begonnen wetenschappers echter hieraan te twijfelen. Zij noemden als bewijsmateriaal voor het bestaan van het genre epiek in Afrika de Sunjata-vertellingen. Hiervan was er in die tijd pas één versie gepubliceerd, door Djibril Tamsir Niane in 1960, in de vorm van een roman met als titel 'epos': *Soundiata ou l'épopée mandingue*.⁴⁸ Maar er kwam snel overtuigender bewijsmateriaal. Dankzij de nieuwe technologie van de bandrecorder werden vanaf eind jaren zestig van de twintigste eeuw integrale vertalingen van lange Afrikaanse verhalen uitgegeven. Een aantal hiervan diende als bewijsmateriaal voor het bestaan van het genre 'epos' in Afrika. Tekstedities van Sunjata-verhalen waren hierbij ruim vertegenwoordigd.⁴⁹ Tegelijkertijd werden criteria voor het genre epos opgerekt op basis van zulke levende epen uit Afrika.

Het resultaat van deze ontwikkeling is dat het nu algemeen aanvaard is in de literatuurwetenschappen dat het epos een inheems genre is in Afrika en

47 Een standpunt dat Ruth Finnegan in 1968 innam, maar waarop zij later terugkwam. Zie de uitvoerige beschrijving van dit debat in Finnegan 2007.

48 Dit is wereldwijd nog steeds de meest gelezen versie van het verhaal over Sunjata. Naast de Franstalige versie uit 1960 bestaat er ook een Engelstalige vertaling uit 1965. Deze tekst wordt gebruikt in het geschiedenis-onderwijs op middelbare scholen in Afrika en als lesstof (Afrikaanse) geschiedenis, of (Afrikaanse) literatuur, of orale literatuur op universiteiten over de gehele wereld.

49 Het Sunjata-verhaal wordt tegenwoordig als vanzelfsprekend een epos genoemd. Zie de twee bloemlezingen over epiek in Afrika: Kesteloot en Dieng 1997, Johnson, Hale en Belcher 1997. Zie ook Austen 1999.

dat de verhalencyclus over Sunjata hiervoor het beangrijkste bewijs is. Alle beschikbare tekstedities zijn echter het product van opnames die tot stand zijn gekomen op verzoek van onderzoekers en door die externe bemoeienis krijgen zij de structuur van een epos. Er is weinig empirisch bewijs voor ‘spontane’ uitvoeringen van Sunjata-verhalen die onderschrijven dat Sunjata een epos is volgens de criteria van de literatuurwetenschappen. Maar dat weinig bewijs is juist wél nauw verbonden met de tekst in dit boek: één maal in de zeven jaar vindt in Kangaba een ceremonie plaats waarin de familie Diabate uit Kela de Geschiedenis van de Koningen (*Mansa Jigin*) vertelt aan een uitgelezen kring van toehoorders. De vertellingen over Sunjata staan centraal in deze Geschiedenis van de Koningen.⁵⁰

Hoewel de hier bezorgde versie te gebruiken is als bewijs voor de stelling dat het literaire genre ‘epiek’ in sub-Sahara Afrika bestaat, vind ik het toch onjuist om te spreken over het Sunjata-epos. De term ‘epos’ vind ik te beperkend, omdat het verhaal van Sunjata veel meer is dan een gestandaardiseerd verhaal van literaire en historische waarde. Zoals ik de afgelopen decennia in mijn onderzoek heb mogen ontdekken en ervaren is Sunjata een hybride verschijnsel dat zich kan presenteren in de vorm van bijvoorbeeld (historische) vertellingen, een ceremonie of een persoonlijk loflied, waarin *gelijktijdig* verschillende boodschappen zitten waarvan de inhoud ten dele wordt bepaald door het niveau van kennis en begrip van de toehoorder.⁵¹

12 Is één bepaalde versie van het verhaal over Sunjata de juiste of de beste?

Een verhaal van de avonturen van Sunjata bevat altijd thema’s die het publiek van jongsaf aan kent, bijvoorbeeld op basis van hun patroniemen. Het talent van de individuele verteller bepaalt dan grotendeels hoe goed het verhaal is. Daarnaast speelt het een rol uit welke regio of dorp de verteller komt. Sommige plaatsen zijn beroemd om de Sunjata-vertellers die er wonen en dat geeft het verhaal een extra betekenis voor de lokale toehoorders. In

50 Deze opvoering vindt plaats in een heiligdom, de Kamabolon, en onderzoekers of andere vreemdelingen mogen hierbij niet aanwezig zijn. Deze opvoering komt tekstueel echter grotendeels overeen met de hier bezorgde tekst. Dit weet ik omdat ik repetities voor de ‘geheime’ opvoering heb mogen bijwonen. Zie Jansen 1998, Jansen 2001. Recent onderzoek doet vermoeden dat de opvoering in de Kamabolon per zeven jaar verschillende accenten krijgt. Zie Jansen en Muurling 2013, Jansen en Fairhead, in voorbereiding.

51 Zie Jansen 2017.

Het Kamabolon-heiligdom in Kangaba (foto Jan Jansen, 1992)

Guinée zijn bijvoorbeeld Fadama en Nyagassola, beide in Noordwest Guinée, plaatsen die beroemd zijn om hun vertellers. In Mali zijn dit Kita en Kela.⁵²

Daarnaast is er een trend dat men in een bepaalde periode de nadruk legt op een vertelperspectief dat tegemoet komt aan de eisen van de tijd.⁵³ In de decennia van de onafhankelijkheid en natievorming, de jaren zestig en zeventig van de twintigste eeuw, lag bijvoorbeeld veel nadruk op de overwinning van Sunjata op Sumaoro en de stichting van het Mali-rijk. Het Sunjata-verhaal was toen de blauwdruk voor een ideale, open samenleving waarin verschillende groepen elkaar met respect behandelen en onderdrukking (lees: koloniale overheersing) verleden tijd was.

De afgelopen decennia is die politieke boodschap in de Sunjata-verhalen veranderd, omdat bepaalde families en bepaalde sociale groepen in Mali en Guinée, gesteund door de overheid en de massamedia, zich de verhalen over Sunjata hebben toegeëigend als hun erfgoed. Daardoor wordt het verhaal over het reilen en zeilen van Sunjata steeds minder ervaren als de blauwdruk voor een open samenleving; het ontwikkelt zich richting een politiek idee om zichzelf op te hemelen als autochtone inwoners van Mande. Dit gaat ten

52 Voor Fadama, zie Conrad 2004; voor Nyagassola, zie Simonis 2015; voor Kita, zie Johnson 1986, Hoffman 2000; voor Kela, zie Vidal 1924, Ly-Tall *et al.* 1987, Camara 1996 en mijn eigen publicaties.

53 Jansen 2018a. Jansen 2000a laat zien dat de in dit boek gepubliceerde versie uit Kela relatief vrouwonvriendelijk is en relatief veel ruimte geeft aan de Islam. Zie ook noot 206.

coste van sommige etnische groepen en, met name, van immigranten die op deze manier worden uitgesloten als niet-autochtoon.⁵⁴

Omdat Sunjata zo veel tegelijkertijd kan betekenen en zijn personage kan inspelen op nieuwe maatschappelijke ontwikkelingen, blijft men over Sunjata vertellen. Oorspronkelijk lag de nadruk waarschijnlijk op de macht van krijgers, de nieuwe politieke elite, die hun macht legitimeerden ten nadele van smeden. Het was toen geïntegreerd in hofceremonie en maskerdansen. In de pre-koloniale tijd werd het (ook) een verhaal over de politieke verhoudingen tussen vorsten; kleine verschillen tussen versies wijzen op belangrijke diplomatieke en politieke kwesties in de periode 1600-1800. In de twintigste eeuw werden de verhalen over Sunjata eerst een instrument waarmee de Franse koloniale overheid haar eigen ideeën over 'civilisation' uitlegde aan haar West-Afrikaanse onderdanen. De West-Afrikaanse staten gebruikten deze verhalen, als epos, in de tweede helft van de twintigste eeuw om een positief beeld van hun samenlevingen uit te dragen. De laatste decennia staat die boodschap echter onder druk.

Er is kortom niet te zeggen welke opvoering van Sunjata de beste, de juiste of de meest complete is. Wel is duidelijk dat de geschiedenis over Sunjata al eeuwenlang een geschikt raamwerk vormt om complexe politieke boodschappen door te laten dringen tot in alle lagen van de bevolking. Dat is de reden waarom men dit verhaal kan onthouden. Het verhaal dankt zijn continuïteit niet zozeer aan goede geheugens, maar vooral aan briljante vertellers die midden in de samenleving staan. De versie uit Kela die hier wordt gepubliceerd heeft een hoge status doordat hij verbonden is aan de Kamabolon-ceremonie. Maar het verhaal uit Kela spreekt de mensen (ook) aan doordat zij uitvoerig stilstaat bij maatschappelijke en religieuze normen alsmede bij de diplomatieke vaardigheden die nodig zijn voor politiek succes. Deze lessen zijn voor de geofende toehoeder duidelijk; voor de lezer van dit boek worden ze in de voetnoten toegelicht. Het verhaal over Sunjata is dus niet (alleen) een geschiedenis van een idee binnen een ruimte, zoals Belcher hierboven aangaf, maar ook een diepzinnige, subtiële en alomt gewaardeerde manier om actuele problemen in de samenleving te benoemen. Het is, op vele manieren, een machtig verhaal!

54 Zie bijvoorbeeld Simonis 2015, Jansen 2016b.

Lijst van belangrijkste personen in het verhaal

Asse Bilali

een door de Profeet Mohammed bekeerde krijgsgevangene die gebedsvorganger wordt; hij huwt een dochter van Mohammed en uit dit huwelijk wordt Mamadi Kanu geboren.

Batara Ali

De voorouder van de Sise, de man die de slag om Kaibara wint.

Danmansa Wulani en Wulantamba

Beroemde jagers, voorouders van de Traore; zij doden de buffel van Do en kiezen Sogolon Kèjugu als beloning.

Dano

Een patroniem dat bij griots voorkomt.

Do Kamisa

De tante van Domògò Nyèmògò Jata; zij voedt hem op en transformeert zich tot een mensendodende buffel nadat hij haar heeft beledigd.

Domògò Nyèmògò Jata

De koning van Do, die door zijn tante Do Kamisa wordt opgevoed, de vader van Sogolon Kèjugu.

Fakoli

Helper van Sunjata, voorouder van de geslachten Bila en doder van Niani Mansa Kara.

Farako Makan Kunkènyi

De vader van Sunjata en de echtgenoot van Tasuma Berete en Sogolon Kèjugu.

Fatumata Bintu

De echtgenote van Batara Ali.

Ibun Dauda Sulemani

De boodschapper van Sunjata van wie Jolofin Mansa de voor Sunjata gekochte paarden afpakt.

Ibun Munu Lamini

De koning die zijn schoonvader doodt en op zijn beurt door Niani Mansa Kara wordt gedood.

Jakoma Doka

De voorouder van de griots met het patroniem Kuyate; hij blijft als balafonspeler achter bij Sumaoro nadat deze zijn achilleshiel heeft doorgesneden.

Jata Konate

Een erenaam voor Sunjata.

Jeli Dora

Een (mannelijke) griot.

Jelimusonin Tuma Mininyan

Een vrouwelijke griot, zij vindt Sunjata in Nema.

Jolofin Mansa

Een koning die Sunjata beledigt door hem de aanschaf van paarden niet toe te staan.

Jonni Sekura

Een slaaf die op de troon van Mande plaatsneemt.

Kabala Simbon

De voorouder van de Dano en de tweede zoon van Mamadi Kanu.

Kalabi Dogomani

De oorspronkelijke naam van Asse Bilali.

Kalajula Sangoy

De voorouder van de Diabate; hij bevrijdt Sunjata's nichtje Tasuma Gwandilafè uit handen van Sumaoro.

Kani Simbon

De voorouder van de Sumano en de oudste zoon van Mamadi Kanu.

Kankira Warini

Een smid en tevens boodschapper van de koningen van Mande.

Kendakalala Nyuma Damba

De leidster van de twaalf tovenaressen bij wie Sunjata woont tijdens zijn ballingschap.

Kolo Mansa Deturume

De voorouder van de Magasuba en een koning bij wie Sunjata woont tijdens zijn ballingschap.

Kon Mamadi

De enige kleinzoon van Sunjata; hij doodt Jonni Sekura.

Madogoto

Een arme oude vrouw die grote rijkdom verkrijgt door Asse Bilali's eerlijke koopmanschap.

Makan Sunjata (= Sunjata)

De stichter van de Mande samenleving.

Mamadi Kanu

De zoon van Asse Bilali en de eerste heerser van Mande.

Mande Bori

Een zoon van Sogolon Kèjugu en Farako Makan Kunkènyi en de jongere broer van Sunjata.

Mansa Dankaran Tuman

De zoon uit het huwelijk van Farako Makan Kunkènyi en Tasuma Berete en de oudere halfbroer en rivaal van Sunjata.

Mbemba Sidiki

Sidiki Diabate, de speler op de *ngoni* tot wie verteller Lansine spreekt en die elke zin bevestigt.

Nagana Tiriba

De dochter van Farako Makan Kunkènyi; zij wordt uitgehuwd aan Danmansa Wulani en Wulantamba.

Niani Mansa Kara

De voorouder van de Kamara; hij wordt gedood door Fakoli.

Nema Faran Tunkara

Een koning bij wie Sunjata woont tijdens zijn ballingschap.

Nyagalen Damba Mugu Traore

De echtgenote van Ibun Munu Lamini en later van Niani Mansa Kara.

Oude Man Bofinba

De man die niet wil dat Sunjata slecht gedrag toont tijdens zijn verblijf in Nema.

Oude Man Kobèlòn

De man die het handelen van Sunjata begrijpt tijdens zijn verblijf in Nema.

Oude Man Monèkasa

De man die niet wil dat Sunjata mensen beledigt tijdens zijn verblijf in Nema.

Samanuna

De voorouder van de Kone en de vader van Domògò Nyèmògò Jata.

Sansan Sakalon

De voorouder van de Somono, een vissersvolk. Sogolon Kèjugu geeft hem armbanden om hiermee, vele jaren later, de overtocht van haar zoon Sunjata te betalen.

Sidiki

Zie Mbemba Sidiki.

Simbonba Tanyakati

De jongste zoon van Mamadi Kanu en zijn opvolger als heerser van Mande.

Sirifiya Makan Konate

Een erenaam voor Sunjata.

Siriman Farisi

De voorouder van de Berete.

Sirimankanda Ture

De voorouder van de Ture.

Sitafata

De voorouder van de griots met het patroniem Jawara en de griot van Tiramakan.

Sogolon Kèjugu

De lelijke en misvormde dochter van Domògò Nyèmògò Jata en de moeder van Sunjata.

Sogolon Kolonkan

De dochter van Sogolon Kèjugu en Farako Makan Kunkènyi en de jongere zus van Sunjata.

Sogolon Nyuman

De dochter van Jonni Sekura die haar eigen vader verraadt.

Soma Jobi

De voorouder van de Konate en een koning bij wie Sunjata woont tijdens zijn ballingschap.

Sumano

Een patroniem dat bij griots voorkomt.

Sumaoro

De voorouder van de Kante, koning van Soso, de tegenstander van Sunjata.

Sunjata (= Makan Sunjata)

De stichter van de Mande samenleving.

Surakata

De voorouder van alle griots en de griot van de Profeet Mohammed.

Tali Mansa Konkon

De voorouder van de Kamisoko en een koning bij wie Sunjata woont tijdens zijn ballingschap.

Tasuma Berete

De eerste vrouw van Farako Makan Kunkènyi en de moeder van Mansa Dankaran Tuman.

Tasuma Gwandilafè

Dochter van Mansa Dankaran Tuman, door hem uitgehuwd aan Sumaoro.

Tiramakan

De voorouder van de Traore, een strijdmakker van Sunjata en de doder van Jolofin Mansa.

